

СЭКП Тес-Хем райкомунун ээчеглиги ески планунага кадрлар-биле ажил дугайында айтырыгны чугаалашкан. СЭКП райкомунун бири секретары Ф. И. Дажиди кадрларын шын шилди алып, таарыштыр тургузар болгаш ажилга мергедилер өөрдөр талазы-биле элөөн хемчеглерин аң чоруктанын болуун илеткелдиге чугаалаан. СЭКП райкомунун номенклатураында турар кадрларның 70 ажыг хуузу багытталган, оларын алдан ажыг хуузу чыгыш ажилда ий чыл ажыг быжыгын турумчаан болуп турар. СЭКП райкомунун болгаш чер-черде партия организациялары кадрларнын политиктиг болгаш кылгы турар ажилыктин талазы-биле өөрдигенин организациястаан. Чурттуң дөдл болгаш ортумак өөрдөлгө чөдөрлөни шуут кирип алган база зоочник болуп өөринип турарларнын саны чылдык-на немежип турар.

Ооп-биле кады кадрлар-биле ажилда улут четпестер барын илеткелчи демделгөн болгаш санал берген райком кежигүннери ол айтырыкта доктаап, боттарының санал-ооналарын берип турганнар. Кадрлар-биле ажилда колдотулган чүве болза, партия организациялары болгаш ажил-агыгй органдары кадрларын ажилга быжыгырап, оларнын хүлөөнгө алынгана бедик харысалгалыг, күөсүндүчү болуп чоруун чедиң албааны болур. Ыччангаш кадрларын ажилдан үнер, кирер чоруну районда хой болуп турар.

леткел шагда доозулган деп меделгөөнөр. Ол херек кырында илдегил өөрдөгил болгаш колдотулган ажилда чорутулган илерден. «Тес-Хем» совхозта партия комитетинин бюрозунун секретары эш Э. Чооду партком болгаш совхозтун дирекция чери кижилерин бүдүрүлгеге ажилдавыншаан мергелге чедиң алып өөрдөлгөн организациястаан, совхозтун бодунга трактористерин, чолалчыларын өөрдилең ап турарын ажилдавын чугаалаан. Оон ийни эш Чооду кадрларнын агымнап чоруу хой болуп турарын парткомунун четпес ажылы деп минин демделгөн. Чижээ, чыл дургузунда үш кол инженерлер, 5 МТМ эргелекчилери солукшан. Ол ышкаш совхозтун ажилчын комитетинин даргазы уругучу халажып келген.

Кадрларын ажилга ызырым-мас чоруу багыт саядарын берип турар. Хой ажилдыг совхоз каш-аш чылда дук бүдүрүлгени болгаш ону садарын планын сааладыын күөстөп. Малдыг баш саны өсөйи турар. Бо чылдын совхозтан 5759 баш мал өлгөн.

Район баштаар чери кадрлар-биле ажилды мурнукузунан дээр чоруктанып ачылы-биле бараан саарылгалыг болгаш интинин чөмөнчөлөгенин планын күөсөдип шыдаанын баштаар черин даргазы эш Айыр-Саваа чугаалаан. Ол коллективте кадрлар-ның өөрдөгил багыт өвөс чоруп турары демделгеттинген.

Шуурмакта тудуг материалдары белекээр комбинатта партия организациязынын секретары эш Никитин улуттук кадрлар бодунун билдин белектер чоруктун дугайында чугаалаан. Чижээ, кол инженер эш Жолобов болу-да өөринейн, кижилерге долун чоруун көргүзүп чоруун эш Никитин сааладына чугаалаан. Тес-Хем колдотулган эргелелинде партия организациязынын секретары, мал эччин эш Байыр-оол чамдык кадрларын хүлөөнгө ажилдагы харысалга чогун чугаалаан. Ылангы бо чылды хой тарып бооздыр үеде ажил-агыларын улуттукчулары болгаш тускай эртемчилери ол ажилдыг элөөш, ара каган.

Чамдык профвилел организациялары хой-интичи ажилын массалар ортузунга кадыртырыче, социализм чырышты бедик деннеге тургузарынче сагыш салыр хамаачык, ол массалыг организациянын кижизиндик болгаш организациячы күжүн четче ажыглавайн, оон хүлөөленин өстүрениче сагыш салбайн турарын фактылар бадтыкп турар. Профвилел кежигүннеге коллективте бүгү алырыпче, ажилчыннар, инженер-техниктер ажилдагы профвилелдин ужу-дузанын дугайында чедиңгир таарып ажилды чорутуу пайн келген илдегил организацияларын аразында Шуурмактын тудуг материалдар комбинатта, Сүт-Хөл ажилын кооперациясында месткомнар, «Тес-Хем» совхозта ажилчын комитети, Бай-Тайганын Кызыл-коллективтиг көрөөлери өзү барында чырып турарын фактылар илереп турган. Ол дөргө коллективтиг оон ийниги ажил-чорудулазын чугула шугуму, хойлу өзүгар бадтыктыган чүдү дээрин ултаа чогуу.

2. Улуг-Хемниң кижилери

Район баштаар чери кадрлар-биле ажилды мурнукузунан дээр чоруктанып ачылы-биле бараан саарылгалыг болгаш интинин чөмөнчөлөгенин планын күөсөдип шыдаанын баштаар черин даргазы эш Айыр-Саваа чугаалаан. Ол коллективте кадрлар-ның өөрдөгил багыт өвөс чоруп турары демделгеттинген.

Шуурмакта тудуг материалдары белекээр комбинатта партия организациязынын секретары эш Никитин улуттук кадрлар бодунун билдин белектер чоруктун дугайында чугаалаан. Чижээ, кол инженер эш Жолобов болу-да өөринейн, кижилерге долун чоруун көргүзүп чоруун эш Никитин сааладына чугаалаан. Тес-Хем колдотулган эргелелинде партия организациязынын секретары, мал эччин эш Байыр-оол чамдык кадрларын хүлөөнгө ажилдагы харысалга чогун чугаалаан.

Чамдык профвилел организациялары хой-интичи ажилын массалар ортузунга кадыртырыче, социализм чырышты бедик деннеге тургузарынче сагыш салыр хамаачык, ол массалыг организациянын кижизиндик болгаш организациячы күжүн четче ажыглавайн, оон хүлөөленин өстүрениче сагыш салбайн турарын фактылар бадтыкп турар.

Чамдык профвилел организациялары хой-интичи ажилын массалар ортузунга кадыртырыче, социализм чырышты бедик деннеге тургузарынче сагыш салыр хамаачык, ол массалыг организациянын кижизиндик болгаш организациячы күжүн четче ажыглавайн, оон хүлөөленин өстүрениче сагыш салбайн турарын фактылар бадтыкп турар.

Чамдык профвилел организациялары хой-интичи ажилын массалар ортузунга кадыртырыче, социализм чырышты бедик деннеге тургузарынче сагыш салыр хамаачык, ол массалыг организациянын кижизиндик болгаш организациячы күжүн четче ажыглавайн, оон хүлөөленин өстүрениче сагыш салбайн турарын фактылар бадтыкп турар.

АНЫЯКТАР

Республика тиграфиялынын парлаар цегинде В. Зайцеваның удуртканы комсомолчу-аныяктарның парлакчылар бригадазы бешик чылдың ийги чылдың бүдүрүлгө даалгасын хуусаа бетинде күөсөдиринге боттарының күш-ажылыч салышынын кириштирер дээр чырышка киришкеш, III кварталда чаалап алган вымпелдин быныг тургушкан, эртен октябрь, ноябрь айларда бедик көргүзүлгени база чедиң алган. Бригада ноябрьның бүдүрүлгө үлүүн 127 хууга күөсөдип, мурнуку чедишкисинерин быжыгалаан.

Аңчыларның тывыкы

Наа-Хем районунун белекчилер черлеринге өлүтүчү кирери уругучулар турар. Сарыг-Септин хоочун аңчылары С. Федоров, В. Долганов, «Октябрь 14 чылы» негиз ажил-агыгй артелинин механизатору С. Шныров, «Кызыл туң» колхозтун кежигүнү Ф. Минущин, районунун ыш ажил-агыгй черинин ажилдагычылары И. Стародумов, С. Нолчанов, С. Сивков болгаш өске-да аңчылар тус-тузунда 160-дан 400 чедир дини кештерин белекчил черинге экипел дузагаан.

Бригаданың паракчыларындан эртен айнык планын

Бригаданың паракчыларындан эртен айнык планын Г. Дудникова — 120, Н. Андреева — 124, Л. Шиповалова — 126, М. Илюбунова — 131, В. Зайцева — 132, Р. Никонова — 143 хуу күөсеткилээш, бригаданың тергинерин берган. Оларның парлаан продукциязынын шынары онза эки болуп турар.

3. Улуг-Хемниң кижилери

Республика тиграфиялынын парлаар цегинде В. Зайцеваның удуртканы комсомолчу-аныяктарның парлакчылар бригадазы бешик чылдың ийги чылдың бүдүрүлгө даалгасын хуусаа бетинде күөсөдиринге боттарының күш-ажылыч салышынын кириштирер дээр чырышка киришкеш, III кварталда чаалап алган вымпелдин быныг тургушкан, эртен октябрь, ноябрь айларда бедик көргүзүлгени база чедиң алган. Бригада ноябрьның бүдүрүлгө үлүүн 127 хууга күөсөдип, мурнуку чедишкисинерин быжыгалаан.

АНЫЯКТАР

Республика тиграфиялынын парлаар цегинде В. Зайцеваның удуртканы комсомолчу-аныяктарның парлакчылар бригадазы бешик чылдың ийги чылдың бүдүрүлгө даалгасын хуусаа бетинде күөсөдиринге боттарының күш-ажылыч салышынын кириштирер дээр чырышка киришкеш, III кварталда чаалап алган вымпелдин быныг тургушкан, эртен октябрь, ноябрь айларда бедик көргүзүлгени база чедиң алган. Бригада ноябрьның бүдүрүлгө үлүүн 127 хууга күөсөдип, мурнуку чедишкисинерин быжыгалаан.

АНЫЯКТАР

Республика тиграфиялынын парлаар цегинде В. Зайцеваның удуртканы комсомолчу-аныяктарның парлакчылар бригадазы бешик чылдың ийги чылдың бүдүрүлгө даалгасын хуусаа бетинде күөсөдиринге боттарының күш-ажылыч салышынын кириштирер дээр чырышка киришкеш, III кварталда чаалап алган вымпелдин быныг тургушкан, эртен октябрь, ноябрь айларда бедик көргүзүлгени база чедиң алган. Бригада ноябрьның бүдүрүлгө үлүүн 127 хууга күөсөдип, мурнуку чедишкисинерин быжыгалаан.

БУДУРҮЛГЕ БОЛГАШ ХАНДЫРЫЛГА

ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелинин доктаалыг өзүгар 1965 чылдың октябрьда РСФСР-нин районларында материал-техниктиг хандырылганын девискээр айып-биле эргелдери тургускан. Мурнуудагы Красноярск улус ажил-агыгй чөвүлелинин баазына ыныг эргелдиги тургускан. Оон салбыры Кызыл хоорайга база бар. Ол организация Тыва АССР-нин өвиел чыгыралыг бүдүрүлгелерин чиг-эт, материалдар болгаш дерин-херекселдер-биле хандырып турар. Ыччанга РСФСР-нин адырлар министрстволарынын, эргелдери-нин, оларнын чыгыралында организацияларын чиг-эт, материалдар болгаш дерин-херекселдер-биле хандырылганын бистин республикага хамаарыштыр Тыва АССР-нин Министрлер Чөвүлелинин хандырылга болгаш сайгарыла эргелдиги харылап турар.

эргелдиги фонд материалдарын чыгыкча бөдирден алгыда херексел-чинич төптүтүш белектелинин чүдү-биле тывар үнелиг херекселдерин ап турар. Ындыг материалдарын аңаа херекселдин чылдагалынын шыны-зылп турбайн, бүдүрүлгенин бодунун сай байдалында хамаарылгалыг кылдыр чыгылып ап болур.

Бир өтөс херекелчи бодунун чыгыш хуусаазында шын, эки шынарлыг кылгаш кирер болза, чугула материалдарын өй-шаанда ап болур. Ону белекче организация-даа чок. Ынчалда-даа херек кырында байдал өлөөн нарын. Чагыларын озадатп, оон шынары чогуур негелдени хандырбас, херекелдиги бүгү талазын анализтөөш, чүгө чыгыш кылырын орадашкан документтер экээр таарылгаар кайн хой. Оон-биле чергелештир чыгыга кирген материалдарын шуптузун бөри берге дээрин айтыр апар. Эң чедишпес ховар материалдарын төптүткен капитал салышынын чогур нормазын, азы капитал салышынын бир миллион рубльге бээр норманы барымдаалап хуузар.

Бистин республика чик улутпунуң ам-даа чедир хожугөөнениң ужурунда мебель, дараан кылгылар, идик аймаанга чоңун херекелдиги долду-биле хандырылмай турар. Бо чылдын бис песту Минусинскде, Шувенское, Уарскде комбинаттарге сөөртүп, аңаа хеп даараткаш дедир акээр ужурга таарышкан бис. Моон алган көргө, Тывага дараанылга бүдүрүлгени алгыдыр чугула. Ону боттамырларда баштайгы үеде бажынарынга даараныр улусту өвиелдиге, ол херекти организациястаар болза ажилгыт.

Республика Министрлер Чөвүлелинин доктаатканы өзүгар бистин эргелел дилит материал болгаш ылыштан кылган продукцияны, тус черин тудуг материалдарын бүгү херекелдиге сайгарып турар. Гис, кургаг штуратурга чиктегит республика девискээринин даштындан экеп турар материалдарын база бистин эргелдиги дамчыштыр алыр.

«Найрал» совхозтун хоочун хойжузу, «Хундулдин демдээ», «Куш-ажылыч Кызыл туң» орденнерин эдилекчизи Тулуш Балганның ады республиканың малчынарныг эки билдиктер. Эрткен чыл ол чус хойга онааштыр 104 хураанын, хой бүрүзүнден 2,5 кг дукту алган. Бо чылдың мал кыштагалдыкынынча оон өв-бүлөзү хынамчалыг белеккенге: боттарының күжү-биле 10,4 тонна сизини кезип белектен, кажаа-хоразын чылыгалаан, мал чени бар. Өг-буленч чурттап орап бажынын эрчи-даа болза, шити арчы-сизиг, эт-херекселдер чар, шевеггин, чарши, радио бар.

Хөй уругуларлыг иелерге „Мениң Маадыры“ деп хүндүлүг атты тывысканы

ССРЭ-нин Дээди Советинин Президиумунун 1967 чылдың декабрь 12-де үндүргөн Чарлымы-биле ол болгаш оон хөй уругуларын төрөөн болгаш кижинтирин иелерге „Мениң Маадыры“ деп атты тывысыпшаан, „Маадыр исе“ деп орден-биле шаңчалаан. Оон иштинде Тыва АССР-ден шаңдатканнар:

1. Иванова Клавдия Васильевна — Танды районда ажылчын.
2. Иргит Бадмыа Төмүровна — Бай-Тайга районун «Меген-Бүрөн» колхозтуу колхозчуу.
3. Кара-Монгуш Ханды Кырыновна — Овур районун «Меген-Бүрөн» колхозтуу колхозчуу.
4. Мулар Долма Сарыг-ооловна Овур районун «Кызыл туу» колхозтуу колхозчуу.
5. Мулар Чымынмаа Акпаштай — Барыш-Хемчик районун Кызыл-Мажалык суурда өг-бүлө ээзи.

6. Монгуш Опул Бидипейовна — Чөөн-Хемчик районун «Чыраа-Бажи» совхозтун ажылчыны.

7. Монгуш Чанчыл Себедеевна — Чөөн-Хемчик районун «Сут-Хөл» совхозтун ажылчыны.

8. Ондар Хензиг Овунеевна — Чөөн-Хемчик районун «Сут-Хөл» совхозтун ажылчыны.

9. Сарыглар Серот Бак-Караева — Барыш-Хемчик районун Барлык суурда өг-бүлө ээзи.

10. Ховалыг Докпал Комбуевна — Чөөн-Хемчик районун «Чыраа-Бажи» совхозтун ажылчыны.

11. Шырын Куске Маадыр-ооловна — Ак-Довурак хоорайда өг-бүлө ээзи.

Чаапоход

Тыва АССР-ниң Чырымыш-министерствоунуң коллегиясы, комсомолдуң область комитетинин бюросу болгаш анык тургустун шапталып алынып, комсомолдуң 50 чыл болуу өлбөт хобаштыр, апаа туралаткан «Комсомол сеня алдар!» деп походка киржирин-биле республиканың школаларының пионерлерин болгаш школяларын кийгирген доктаал үндүрген, Походтуң сорулгазын болгаш мергелдеринин дугайында дүрмүзү бадылаш, походтуң республика штанын тургускан.

Походтуң эгелээр хуну — декабрьның ийги чартымын агаары. Ол хун республиканың бүтү чыккаларын байырыг шугуч чыккаларынга походка киржирининиң бадылаш кылды, походтуң штанын бадылаар болгаш чөвүлдерин тургузар.

ВЛКСМ-нин районлары, хоорайлар комитеттери, районларын уду өредилге кидистерин походтуң район, хоорай штабтарын тургузар. Районга, хоорайга хамыраштыр походтуң планын чагаалды бадылаш, күөсөдөини организаастар. Район бүрүзү өң эки черин ээлээр-биле эгезинден эгезел-ле шугуругу, доктаамал ажилдаары негеттнер апаар. Походтан дашкаар чыгыш-даа школа директорлары, өредилге органдарын болгаш школалар, пионерлер, комсомолдулар турбас дэран билдингир.

Чүге дие, походтуң кол-ла сорулгазы болза, пионерлер, комсомолчулары болгаш школаларың алдарың комсомолдуң кайгычымы олаа тургузуу. «Кында, чүд-ла, уттулдурбаа болгаш уттулдурбаа-ла» деп девизтиң аада-биле бо айттынган хуусаа иштинде эки, хандыр иштинде, чымы, өрениш көөрү-

биле база бүтү-ле ажилдың түн-нели школа музейлеринге тагылаш, созуу кылдыр дерин тургузуу алырыңе ажилдери болуу. Оң-биле кады чыгынган материалдарга үндешеп тургускан дерлелдерин өредилге-биле шугу-ла сырый холбан турган, школяларын бистин чүртүүн эң эки оолдар, кыстарының амдыралының үлгер-чөжөңге, совет патриотчу болгаш коллектив чорукка, коммунистың идеяларынга чаныш-сылыш чока бердиринге кижавдер.

Походтуң киржикчилери комсомол тогузун өрениш турган, комсомолчу адаларың оруу-биле мэршуртарын кылды, 20—30—40 чылдарың комсомолчулары-биле учуражылгаларын кылдылар. Ада-чурт дайынының киржикчилери база тайбың күп-ажылдык шалыччылары-биле учуражыр. Походтуң киржикчилери отрядтарга хувааттынгаш, тускай оонаалгаларын күөсөдүр.

Походтуң ажилын баштаары-биле тургузар район штанының база школаарың чөвүлдеринге комсомол ажилдакчыларын, башкыларын, үндешкей комсомолчуларын болгаш өренишчилерин бо ажилга дептидер. Штабтар, чөвүлдер план бадылаар доктаамал ажилдан, отрядтар удуругуларын ажилдаар чөгүрү удуругуларын берип, оларын өрениш, угаан-ишкен турар өредилге семинарларын база артистринээр. Походка шугуч пионерлерин, комсомолчуларын, школаларын киржиртинип, бо талазы-биле чер-терде байдалды созунар, радио-телевидение дамчытыр чыдырн турар.

Ажилды шынарлыг кылдыр кылдыр төздөш, Тываның комсомолунуң тогузун, оң бижик-документтеринден дилеп, тып

чымы, кол уштинги алыры чү-гаа чок. Оон ийи амыг комсомолчуларын аразында мурнакчылар-биле учуражылгаларын кол черин ээлээр турар. Походтуң темалары дыка калбан. Кол-ла черин Тываның комсомолунуң тогузуу ээлээр. Чыгынган материалдарын «Комсомол сеня алдар!» азы «Комсомолчу ажил-херектер» — деп темаларың аада-биле школа музейлерин чараштыр дерин тургузар.

Кылдынган ажилды түңсөр тускай эстафета 1968 чылдың сентябрь 10-дан октябрь 20-ге чедир районнар аразында чоруттунар. Бүтү ажилды эстафетаның алыбын чараштыр чыккал бижип, а июль айда бо дугайында ажилдың кылдынганын баш удуз түңсөр. Эң шыгарааннарын комсомолдуң төртүтүгүн хунуңе Кызылга болуу эртер республика конференциямыче чалаар. Оң-биле походтуң ажилды доостур.

Шыгараан отрядтарын грамоталар-биле шаңчалаар. 1-ги черин ээлээр 10 кижини (отрядты) Бүтү-өңгөлдүң пионерлеринин «Арте» лагеринче хаас күткүлүр-биле чорудар. 2-ги черин ээлээр 10 комсомолчулар 1968 чылдың ноябрьда Амурда-Комсомолск хоорайга болуу зона сабынча барып киржирер.

Өзү олар чараштыр башта чыгы салгаларын революция чөвүлдеринин кижинээр сорулгазы бо поход бистик республиканың школаларының коммунистың кижиндилгезинге бедир дептидер ролду ойнаар болуу тогузуу учур-уналгы болуп артар. Маада эң эки черин ээлээр даш, адыгаштан эгезеп белеткеди чорудар.

Е. МЫНДИРМА, анык тургустер станциянының инструктору.

Бо чурукта мылтан турар анык эртин Күдөр-оол Дамдыновч Иргит дээр. Ол Чөөн-Хемчик районун «Болшеник» колхозуңуң Дашты-Тей сүт-баран фермасының эргелекчи. Анык коммунистың удуруган ферманың коммунисты күп-ажылдык коллективин деп алыш өсчүлүштүк билгит тууду, муракчы фермаларын оодурунда турбушаан. Күдөр-оол Дамдыновч мада бот-тымын уран чүүе коллективинин талантлыг мракжыларының бирөө-зү.

Баян-биле үдөлгөдө ол колхозтуң партия организацианың секретари Александр Кертин-оолович Монгуш Секретар бот-тымын уран чүүе коллективин бога-биле удуругушаан, концерттерге киржиш, талантлыг чыга бараалгалыш турар. Александр Кертин-оолович азын маш аялгаларын чөгаштан, Оон сөөлүтү үдө чөгаштан «Бирм» иш-каш кадалаа» деп алгазы чоомта чаа «Шыга» парлаттыган.

Т. САЯН-ООЛ.

КОЖАЛАРЫНГА

Улу-Хем районунуң культура кидилиниң организаастааны районунуң бот-тымын уран чүүе киржикчилеринин улу болуу боттарының кожазы Чөөн-Хемчик районга концертти аалап чораш. Уран чүүдүң оа коргүзүңе бот-тымын 60 артистер киржиккен.

Улу-Хемниң бот-тымын 60 артистери Чөөн-Хемчиктин «Сут-Хөл» совхозунуң, Ленин атты, «Искра» колхозтарынун топтеринге, Чадаана зоорайың Кумлуга бажынык концертте көрүскен. Ол черлерин чүртүкчү чынык кожазы аалчыларын уран чүүлүн удуу-биле соңуруда, бедик үнелер турган. Ийги мыр болуунуң «Төрүн чүртү-түң гимни», «Ылак чери» деп ырларын, «УТКА 25 чымы» совхозтуң элван ажалчымы Кечич-оол Салчактын «Евора-Холук», ола-ла совхозтуң ажалчымы Денисаның «Кызыл деп ырларын, уругулар ансамблиниң «Чырык күлө», «Хадын» (орус дыла) деп ырларын мергешилди күт-сеткилини корукчулар бедик-биле үнелээр. Ол мыкш шообулду сценалар, чүгелер, чамдык таңчылар корукчуларын зөлүзө магадашкыны билдүргөн.

Кожаларын аалап чөдө бергеш, солун концерт коргүзүп, бот-тымын уран чүүе киржикчилеринин ажилын дүржүлээш-биле таңкы тырманы дээш чөөн-хемчикчилер сеткилинин танганын илгерилеп, аалчыларын түндүктөл-биле гүлээр ап база үдөл өткөргөннар.

ДАШТЫКЫДА

Маадырлыг Вьетнам дугайында фильм

НЬЮ-ЙОРК. СЭТА-ның корреспондентизи О. Анчикиниң дамчыдып турары болза:

«Сонгу Вьетнама» деп чаа фильм америк кино театраларың аразында чүгү эгезен. Бо фильм хөй корукчуларын сеткил-сагымж ханы дүвүрөткөн.

Ур үдө ВДР-ге чорун турган Феликс Гриниң тыргырган бо документалдык фильмин америк дөрбөччилеринге удуз Вьетнамың Демократтыг Республиказының улузуңуң демиселнин дугайын тодаргай чугаалан турар. Америк унар чүдүлдү агаардан дөрбөччи халдаашкыныры вьетнам улуна кайы хире кычгыдады таварыштырн турарын ол фильм тодаргай коргүскөн. ВДР-ниң чүгө шериг объектларын бомбалан турар дээр дугайында америк пропагандалың бодыктамашкыныры фильм буюу шаап турар. Бомбалар тайбың суурларга дүжү, херэжешерин болгаш уругуларын кыра шаап турарын коргүскөн. Делегенин ийги дайымың үдөшө фашистыг Германияге онтааныңдан дыма хөй бомбалар-

ны америк унар чүүе ийи чыл амыг үеңиң дүрүзүңда ВДР-ниң девиз-көргөч онтааның фильминин автору медегалеп турар.

Вьетнам удузун эр-ээдин болгаш маадырлыг чоруп, америк агресорларын ажал тилелени чедип алырыга оң буюр шитиринин Грин коргүзүп турар. Вьетнамың улузу дээр, бодунуң хамарышас чоруу даш демисезин турар эрес-маадырлыг удуз-тур деп, ол чугаалаан.

Гриниң фильмин америк корукчуларын дыка бодандырган дээрин АКШ-тың хөй кино шүгүмчүлөкчилери чыгыш үн-биле медегалеп турар. «Нью-Йорк таймс» созуунуң шүгүмчүлөкчилеринин сөзү-биле алырга, Каттышан Штаттарын Вьетнама агресор болгаш «кады-докуну күтүскен» кылдыр фильм сойгалап турар. «Нью-Йорк пост» созуунуң шүгүмчүлөкчилеринин бодамы-биле алырга, вьетнам удузу коргүзүп база мергешин чүдүргүчө алабад болбас ден чүвени автор коргүзүп турар.

Араб чурттарын Лигазында

БАИР. (СЭТА). Араб чурттарын Лигазында Чувелии Мурнуу Лемениан Удуз Республиказын Лигазына кежигүчүгө хүдөп алыр дугайында шитирин үндүргөн. Мынчангаш араб чурттарын Лигазында 14 чурттар кежигүчөр болуп турар.

Лиганың Чувелиини хуралына бүтү араб курунелерин төлөөлөкчилери олурушкан. Мурнуу Лемениан Удуз Республиказын мынчага чедир хүдөп көрбөй турар кара-чангыс араб күрүне—Сауд Аравияның төлөөлөкчи хуралга киршипшэн.

Афинының кудумчуларында шериглер

ЛОНДОН. (СЭТА). Декабрь 13-те таңкылар болгаш бронемашиналар Афинының радио станциязын болгаш парламентинин бажыларын херкертн бүзүлээр дээрин Рейтер агентилединиң корреспондентизи Афиныдан дындадып турар.

Кан бөрүттү болгаш винтовкалардыг полицейжилер эрди орунду база бүзүлөөн. Ам ол ордуа грек премьер-министр Константин Коллидастың болгаш премьер-министраның чанында министр полковник Георгис Пападопулостун канцелиярызы турун турар. Оон дараазында полицейжилер таңкылар болгаш шериглер-биле күштөлдүргөн.

Кыдатта болушкуннар

Сөөлгү хүндө Пекинде билишчилер «Фуцзянь иси» бо созууну абаастаа. Бо фактымы Фуцзянь жокуа болгаш болушкуннар дугайында дындадып болуу холбаштыр турар. Апаа Мао Цзэ-дун болушкунну удууларыңды чоктаа чаа Пекинде келген беш эмисарларын түдүп хоруудаан. Күрүнө чөвүлдерин премьер Чжоу Энь-лай фуцзяньчыларын ол хөдөлгөшкенин шыгымы буруу шапкан. Найсымалдык кудумчуларында чымырған дашы боолар Фуцзянь жокуа болушкуннарын ийги Ухань деп айткан. Болушкун үеңиңе Чжоу Энь-лай «Уханьнын кырыга чаныктыг булуттар дилгелен колди, ухань район «шыгыш демиселдин үеңи» болуу эртинди деп, демалгаш турганы билдингир болгай. Даштын шыформе агентилелдериниң дындадылгаларында ол коорго, ийди Фуцзянь жокуа дагылап турар.

Удузу эрге-чаргыларын конституция Баугар органарының орунча маопаздучуларын тургускан революстуг комитеттер» дээр чүвө-

Дагомейда байдал

ПАРИЖ. (СЭТА). Дагомейдин чаа-аа Профвеледеринин бүгү-лигити конференциязын чыккан кырген негелелени чугаалаашы коорубо олаа хуралын чымырдыр. Франс Пресс агентилединиң корреспондентизи Котонудан дамчыдып турары болза, Профвеледеринин хоруудаала удуругуларын хостарын болгаш профвелединиң ажил-чорудулазын хоруур дугайында чазактын чарлымы күш болууларын ол негелдеде бижээш. Ону күтүсетин бола, профвеледеринин бүгү-лигитин ажил соңоошкуну чарлаар дээрин негелдеде айттып турар.

Ам безин чуртта амык сокса-дымышкынны чалгымы калбарын эгелээр. Декабрь 8-те башкыларың ажил соңоошкуну эгелээр. Хуу буюуларын профвеледин болгаш почта албан-халкыларын профвеледин башкыларың патрышкан. Декабрь 13-тен эгелээр даштын делегей-биле Дагомейдин харлаазы чүгүлгө, чүгө дээр, почта, телеграф ажилдадып турар.

Пентагон Вьетнамда күштерин көвүдеткен

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Америк самолоттар ааар-дөсөнт шериглеринин 6.500 солдаттарын Мурнуу Вьетнамада чедирп келген. Пентагон «эстреб» дээр жемчөгүн ботандырымы эгелээр. Ол жемчөгүн баулаар чоку күдө база дөр муң амык солдаттарын Мурнуу Вьетнама чедирп ужуругу.

Бо чаа кезектер 101-ги авиомобиль дивизианың соодамыда бактаап турар. Оон аркан дивизиинин чедирерин дооскан соода Мурнуу Вьетнама америк шериглеринин ништи саны 475 муң кижжи болаар.

Бүрүн чөспөсөнгөн чаа негелде күштер Вьетнамдымышкынны чалгымы калбарын эгелээр. Декабрь 8-те башкыларың ажил соңоошкуну эгелээр. Хуу буюуларын профвеледин болгаш почта албан-халкыларын профвеледин башкыларың патрышкан. Декабрь 13-тен эгелээр даштын делегей-биле Дагомейдин харлаазы чүгүлгө, чүгө дээр, почта, телеграф ажилдадып турар.

НАТО чөвүлелинин сессиязы

БРЮССЕЛЬ. СЭТА-ның корреспондентизи В. Вольковтуң дамчыдып турары болза:

Декабрь 13-те ийди НАТО-ның штаб-квартиралында НАТО чөвүлелинин эгелегеги декабрь сессиязы ажалтынган. Керээнин киринчилеринин 15 чурттуң даштын херектер министрлерин болгаш өске-лаа удуз докумалдыг төлөөлөкчилер сессияда олурушпур. Блоктуң шериг белеткелери-биле холбашкан айтырларын чугаалаашы коргөн ядролуг камгалап херектеринин талазы-биле комитеттиң болгаш камгалаалды планнаар талазы-биле комитеттиң хуралдары болган соода сессия ажалтынган. Франция, бир 20 1966 чылда Соңу-атлантика керээнин шериг организациында үнелер болганда, ол комитеттерин ажилында киршипшэн.

НАТО-нуң бо ажалтынган сессиязын Франциянын даштын херектер министр Кув де Мюрвель даргалап турар.

Сессиянын хун чүрүмүңдү бирги черинде Чөөн биле Барыш талаларың аразында харылаалар тургустунган.

«Амыг байдалга НАТО-ну таварыштыр тургузуу» дугайында сессия сессияда ажилында чүгүлгө чөвүлө база алап турар. «Амыг байдалга НАТО-ну таварыштыр турар» санал «Армавильдиң планы» дээр атам-биле суралган. Бо планга хуу атам-биле НАТО-нуң эгелөөчүлөрүнүн аразында тодаргай чөвүлдер ам безин илерегетке берген деп, ийди санал турар. Бо чөвүлдер НАТО чөвүлелинин сессиязына база тодараттынар апаар.

Декабрь 7-де Шанхайнын телевидение «антитерроризм» Чжоу Сянь-фан илетеге удуз демиселдин сессия сессияда ажилында чүгүлгө чөвүлө база алап турар. «Амыг байдалга НАТО-ну таварыштыр турар» санал «Армавильдиң планы» дээр атам-биле суралган. Бо планга хуу атам-биле НАТО-нуң эгелөөчүлөрүнүн аразында тодаргай чөвүлдер ам безин илерегетке берген деп, ийди санал турар. Бо чөвүлдер НАТО чөвүлелинин сессиязына база тодараттынар апаар.

ЧОННУН КАДЫКШЫЛЫ ДЭЭШ

БИСТИН ЧҮРЭЭВИС

«Медицина эртеми өлгөн мөчүлөрүн кезеринден эгелеп тыгылган, оон соода аарыг кижилерин өмөп турган, а ам үдө кадык кижилерин кадыкшылын камгалаар кылдыр көдүрүп үнелг» деп, ССРЭ-нин медицина эртемнер академиязынын сессиязынын бирээинге даргалаачы чөвүлдеринин биле медегалеп.

Кижилер кырып назмалагыже оларын чүрөө болгаш хан-дампыр бижиг тургуз дээш, амыг үеңи медицина эртемнер кижилерге чүпү сүмөлөп турарын?

Бо айтырымы мен чүртүүн эң эртер эртемнер-эмчилерин аныгы үелерде салып, оларын хөй сангыг чугаалаарын дынаш, иштинин маргалааларына киржип чораш мен. Мээң медегалеп дептирге эмге-сан чок бижимедер анчаар тыгылган. Ам мен ол бижимедерин корум-чүрүм кирип алыш. Мынчангаш академиктер Василий Парин болгаш Петр Анохин, ССРЭ-нин медицина эртемнер академиязынын чыгыне кежигүчери Владимир Васильев болгаш Ипполит Давыдовский, ССРЭ-нин медицина эртемнер академиязынын корреспондент-кежигүчү Алексий Покровский, медицина эртемнеринин кандидат А. Арустамова шак бо бир аныч чугаала-жымшыкында киржип турар.

Чүректи камгалап шыдаас бис. Харын-даа даштында болузуу туттумушаан, эң күштүг согушуну иштинин организмге таварыштыр турар бис, а ол организм мээ-медегалеп чыгыртпас болгай.

Багай салдарлыг сеткилди доктаалып турган херээ чок, харын болуу-булуу болуу кемчээлди-биле чавырылдыр болза эки, Мунгаран кижжи өйдүңе ийген алырга чык болгай. Ол дугайың чүгө кычгыдан кижжи эвес, харын каракым, сагыш-човалгыр эвези-биле өскө кижилерин чүректинге болгаш хан-дампырыңа согушкуну берип турар улус база болуу учурлар.

Халда холестеринин кемчээл кижилерин ажилдынын айы-биле ады-агы болуу, илангы угаан-бо-бо болгаш сагыш-сеткил үндүрер ажилдарда кижилерин ханында холестеринин кемчээл удуз. Холестерин кижинин организмине күлгө үстүг чөмөрден эвес, а чыгыран болуу тургустунар, ол дугайы толартылган. Харын-даа бир англи эртемден: «Чигир растан коргучту» дээр дээр чүвө.

СЕТНИДИН «КУЛЬТУРАЗЫ»

Изы-бүрү байдалдар чүрек кылтыгып, киескин азы ыстап, азырп, өөрүп, ырып азы мунгарлаарып, өөр-ле сеткиле алышкан чоруп дижир таварыла эвес. Сеткилин, сагышкералды журунда чамдык азырлар, илангы чүрек-чамдык азырлар тыптып турар деп, чамдык эртемденер балтык турар.

П. Н. Анохин: Эң берге сагышкералды, илангы багай чүдүлдү кырып болуп мунгарларын журунда чамдык хамытын мурунда хан-дампыр болгаш чүрек чамдыклар, хан бажымышкын уладар. Илангы угаан күженишкын ийди. Дирг амытаннарга ол салдар чедирбес. Чижээ, койгун сүргөн буюу ону сегирин ал чымы чораш дижир. Ол өйдө күженишкын эң-не улуг, бүгү-ле сеткил хайгылып келген чүвө шыкшас боор ийди. Илчала-лаа түнелин болуу: бир болза бөру койгуну түдүп чип аар, бир болза койгун алдыртып баар. Кандыг-даа болуу болза, бөрунү ханынын бажымышкын дорашан анаа апаар. А кижилерге илангы күженишкыннын парын болуу. Сеткил-бодыдыг болганынын журунда ол күженишкын үр-ле чиптес, харын оң салдар калдыр кымыл калбарып, сагыша изы-бүрү бодалдары нежешип, улагалып, чөртү мырнай баш мээңге доктаап туруптур. Илчарада неви, хан-дампыр азы чүрек азы эгелээр.

ШИМЧЭШКИН — ЧАЗЫГ ЧОН

В. В. Парин: Амдыралдын кандыг байдалды кижилерин чүрек-чамдык азырларын эвезедип база баш удуз болдурун барын болуу медицина эртемниң билдингир. Амыг үеңи салгалы күп-ажылды эвезеш кылгып турар, оң учурунда шыг-гангы күженишкын кымырланган, ол байдал эмчилерин дүвүрөдип турар.

П. Н. Анохин: Кижинин организмине күштүг «курлавыры» улуг, оон башка беш казт бажың кырыч чамдык-ла катан үнелг, хан бажымышкыннан аарып бөр ийи бис.

В. В. Парин: Организминин чыгаар бүткен күжүңе шугу-ла ооргаланып олурун болза хоржок, ону мога чокка дайдыктырып, чөгүрү «чүкүлешкени» олар ужуругу. Илчарада чүректин ажилы эки болуу!

ХОЛЕСТЕРИН КАНДЫГ ДАЙЗЫНЫЛ?

Кижинин организмине холестерин алып, дампыралын ишти дуй чыгып, артеросклероз деп азыр тыпты бөрун кым-да дынашан боор. Чөмөл организмге холестеринин хөлу эртер хөй киреринин айымынын өртемденер чугаалаашы, маргыжып-лаа турар.

А. А. Покровский: Амдыралдын үндешин бола чөм чүдүлдерин кижинин мага-болууну энергиязы болуу хууларын ол. Организме кирип турар чөм чүдүлдерин кемчээлди болгаш тургузуу барылаалавас болза, амдыралче чорудалганы чугула талазы херекке аламы болуу ийи. Чүртүү аны-аны район-девискээрлеринге (Латвия ССР-ге болгаш Воронеж областа) чүрек-дампыр азырларын аараан кижилерин амыдал байдалын өрениш коргөн чөвүл, ол азырларын негелери кижилерин кемчээлгезинде улуг хамарылыгы болган. Азы-чөмни угаалыдыг белеткээр дээр-ле чүрек азырларын баш удуз болдуру чымын күчүдүг быраш-дыр.

А. Т. Арустамова: Хамык учур чөмни таварыштырында дээр болза баа-ла хоржок. Көчээлгид кемчөөн, үстүг продуктун чывес, илчала-лаа артеросклерозун аар херектерин-биле аараан кижилер бар-ла боор-тур. Артеросклероз азырлыг кижжи ак-саржанын «чиж» эвез болуу ийи. Мында байдал элөөн парын. Чамдык хайгаларларын (илангы Азербайжан ССР-ге) көрге,

ЭЛЭЭН КАШ НИИТИ БОДАЛ

В. В. Парин: Чүректи болгаш хан-дампыр турган анык билгир шыгалдыр өртемден Г. Ф. Лилг гипертонияны аарыгын өмөп болбас деп түнелгеп келген турган. Чаа ишчилелдер ону балыктаган. Харын-даа бистин чүртүү терапевтилерин мындай буюрудур: гипертонияны аарыгын өмөп-лаа болуу, баш удуз болдурун барып-лаа болуу.

А. Т. Арустамова: Уругулар эмчилери бажымышкын, азы-биле кады гипертонияны аарыгын баш удуз болдурун баштагыг кемчелерин алыр учуругу. Бүгү-ле чүрек-дампыр азырларын шыкшан, ол аарыгын үер чылдагалың болза уругуларын бичеңилеп-ле шугу болурунда, хөлу эртер нервилг чорукта, өренишчилерин өрениш материал чүдүрүлгөндө, уругуларын күш-ажылын болгаш иштинин «камгалаарында» болуу.

АБА ЧЕРВНЯХОВСКИЙ.

...Эртемденер маргыжып-ла турар, илчала-лаа оларын чангыс аай болды база бар: чүректи болгаш хан-дампыр хөлу эртер күженишкыннерден болгаш аар-чүкүтешкелерден хостар, оларга доктаамал ажилдар органы берип, чөртүл дайдыгылар херек.

АБА ЧЕРВНЯХОВСКИЙ. (Парладалың медегалер агентилели).

„ЧАДАГАННЫҢ АЯНЫ“

Алексей Хуурактан шүлдүктөрү «Улук-Хем» альманахтан, республика солунунарында сонурган мочуп келди. Бирги ному «Ыржыгаш» биле 1963 чылда таштышты. Ам ийги ному — «Чадаганның аяны» база-ла сонурган мочудум. Номун арынары катан ашты, мочуксаа-ам кээр. Чүге дие, автор чонун амыдырал, төөгүзү эки билди, дилы тыва сөс кураалыры-биле байлак, сөстү билдирг аштылап турган, солун чогаалды бараалгаткан.

Болушкуну, утка-шынар талазы-биле улук хем-чөөлдү «Чолдун оруу» деп шүдүктелги номчааш, маалыларын амыдырал чуртталгазы-биле дегне хөлөп, акне өөрлү, чамдыкта сеткил-сагыш ураан-даа келир болду. Оон эге одуртла-рын номчуттарга, бурнугу Тываның төөгүзү сагышка кире тохун, Барымаа казайнын өвүр-хевир карака көстүп келир.

Өнүң ар элти актыг черге, кожуну чымкына өрнүдүп алурун. Инчаарлагы чаш уруу Оюма-а өссө-өсө 18 харлыг апар. Анаа Демичи байның огу Чамзы-Демичи инчалык бээр. Инча-ла-даа Оюмаа оңу көөр хонну чок. Инак эки Чингин-Чоу байнын хөлөгүн Шивит-оолду маан чоругур. А Чамзы-Демичини:

«Кажэзия-не чадыр өгте чедиң келгеш,
Өрге маанар сары куш дег, одургулаар» деп шүүдүгүзү солун дегнеге-биле чурт көргүскен-дир.

Кени кылдыр урун бербес боорга, Барымма-ны Демичи бай хөлөгүн, канчап-даа чалашкыш. Оюмааны күш-биле хулдүш апарар. Шивит-оол оңу билгеш, соондан кээрге, кула дүшкөн, чон хөлөгүн турар. Демичини ээрини аштылап, Шивит-оол өгдөн Оюмааны үндүр имен алган, эки тайгаже дургунай бергеш, ажыг чадырга чурт-тай бээрлер. Удвалдаа оларга Мөңгө-Назын ден оол төртүтүнер.

Бир кезеэ Барыммааның күдөөзи келир. Ол дү-ле байның 6 кижини Шивит-оолду туткап, чы-заан черинче алган боорлар. Ол медэни дү-нааш, нези азып-тешип чорааш, урунуң чамыг чадрынына пат боорда келир.

Барыммааның баранын көрүп турган Чамзы-Демичи соондан сүрүп келгеш:

«Бо чүү мындыг бадырбээжек тыттып келген?
Божук, төрүң өзүп турар — амыр-дырал
Херээжонка өргөм таптыг көргүзэй!» дээш.

Оюмааны мооралдыр өттээр. Оон инай одуруг бурзүндөн кижини сагыш-сеткили удам дула-луп, «чүү-ле болау ирги» деп, мөгүдөп-ле ора-р:

«Дунун божашп, амдымаан нис турбайн
Тургу-хал баарына мочуп калган»...

Хөөкү Оюмааны келир амыдыралында «кызыл-дустай» бергеннге кижэ дыка-ла хому-даар. А оң арктан чаш огу хөлөк көргөнгүч кынып келир:

«Кашпаа ишти карагылаан: коргучуг-даа,
Кавайлыг чаш эмг дилеп аасталыр.
Чоууру уруу улаарай бээр, дембээр келер.
Чоуулааның хөөкү кадай азен-түрөөн»...

Ол өйдө кавайлыг төлдү адаш Шивит-оол дөгү кеткен, арга ээн кыштага кээр. Ону «чэчиним» дээр Дарган-Сомам ашаг каракат Хемчике Сам-бажык, Дажымага удуртаан окуту-боолду адаш кижэ тулачуп турганын төгүп бээр. Ону дү-нааш, Шивит-оол эрези хайнып, өжээн негеп:

«Самбажыктын улауунга каттыжар дээш
Салым-чолдун оруу-биле оод-даа чораан.
Хемчиктинге ажар арттың одуруунда
Кезек дооану бурдунайнын туртп калган».

1883—1885 чылдарда 60 маалдыр дайын-нарга дур турга халчып турган үезинде «чонун» аар-берге амыдыралынын эртен оруу номчу-ткга тодаран кээр кылдыр, автор шүдүгүлдө чедикшиңни дооскан.

Чаа үе дугайында ийги шүдүгүлдө — «Ай дугайында тоожу» сюжет, тургузуу-биле онзагай. Тыва шүдүк чогаалында баштайгы хөөрөктен ке-вирдиг тоолуругу чогаал-дыр деп үнелээр мен.

Алексей Хуурактан төрүң чурт, аас-кежик, инчалык теманыңа дириктиг шүдүктөр-биле номчу-чунуң сагыш-сеткили чаалап апсар. Революция мурунда тыва чонун калыг-берге амыдыралы-га чадаганын үнү мый болуп, дайынарга уруу демиселге чонун хей-аңт кирип чоранын көр-гүскөн. Ук шүдүктүн онзагай чүүлү: бирээде, тургузуу талазы-биле чараш; ийнде, чонун рево-люция мурундагы, амгы-даа, келир-даа үелери чурумалдыг, тывызык көртүп шыдаанында:

«Дыналардан!
Чадаганың аяны-дыр;
Тыва кижэ,
Чалгынынари херипкештиң.

Тоолда дег,
Төс калт дээрге төрүлбайн,
Айже, хүңче
Аткан ок дег, ужук бар өр».

Чечен чогаалга сонургаалдыг анык кижилерге өредилге, чижек болгу дег «Башкы харжыгаш»

КРИТИКА БОЛГАШ БИБЛИОГРАФИЯ

тың додузу-биле чижек кылдыр көртүзөр бола-дым. Шүдүкү сеткилин хавы ырак терешин-ден эпитет, демелгени билдиңи ажылап тур-ган, бойдуса инчалыктын шымы-биле илерет-кен:

«Сакты бердим, башкы харжык,
Саарыдыр чаалдым!
Кыжрадыр кырың бажайн,
Кылаң дагдан чунгу бажайн.
Соок кыжы дүжүп кээрге,
Сорум кирер, эрим хайыр.
Чайнык чечээ аян-маак дег
Чаактарым кызып келир.
Куураггай чунгулаарда,
Кудай кузу эер дег мен.
Домкун кыжын кызып харга,
Току жылы ний дег мен.
Сакты бердим, башкы харжык,
Саарыдыр чаалдым!
Кыжрадыр кырың бажайн,
Кыраң дагдан чунгу бажайн.

Чонун аас чогаалына чок, бөдүүн, билдингир шүдүк-тур. Шынал-ла Алексей Хуурактан инчалык мурал бергенде, айлан күштүн үнү иш-наш таалаңчыг кынып келир.

«Төрүттүңгөн хүнүң үткүй дойлуң тур сен
деп шүдүкте өстөрүн таарымчалыг ажылаанын эскерип көрүңдер!»

«Төрүттүңгөн хүнүң үткүй дойлуң тур сен.
Төрөдөңгү тоду чымыг чыгым көөр-тур.
Эржик уруг, манаам сенээ белек кылдыр
Эртине даш, алдын биллек эңкебедим.

Алаак черинч конгузууругу чечээ-биле
Арыг чурт сеткилин билем кылап,
Холуң туруп, иңг байыр бараалгаттым.
Хомууда, сургуул-суогу шааң ол-дур».

Бо дег, сеткил-сагышты хаара түдүп келир шүдүктөргө «Чалың назым халыңыңда», «Сени болап, сакты берген минутамда», «Сыдылар хадаан соонда», «Бүс», «Найраалдын хоорай» дээш өскөлөр-даа хамааржыр.

Иңчалла-даа авторнуң номунда уран-чечен, утка-шынар талазы-биле чавыс, кызы темалыг шүдүктөр барын айтыр бодадым. Борта «Кидис өгте төртүтүңгөн» деп шүдүк хамааржыр. Чогаал-дын өвүр-хевир-биле утказының чангыс ай

«Инда-хаа ужурашкыш,
Ылаалар мен, өкпелээр мен,
Чарыбайн, көзүң шалга
Чаның орта чоруксаар мен».

Ужурашкыш чүге ызыаның, өкпелээр кижид? Ол хиредине «Чаның орта чоруксаар мен» диген. Будалык, бидинмес уткалыг: «Карактарың» деп шүдүкте чаа чүвө чок, чүтлө каталган каан одур-туларың:

«Сактыкымың оду болган
Сарыгылаар ийн карат... аам:
...Ынан сарык ийн кара»

Ырантарме(?) оруум айтыр». Оон инай шүдүк бурзүндө чангыс аай демей одуруглар тазар-жып турар:

«Элар куш дег күжүр доруг,
Ээн элдин тыртмн түр боор».

(«Адым» деп шүдүк).

«Хоор дайын эң элти тыртмн турар
Кобалыктыг Холу-Аксир кирер мен бе?»
«Кезек салгын сымалдыр хадым туруу».

«Амыраалдын ийн кара
Сыдылар дег көстүп келир»

(«Сыдылар хадаан соонда»).

«Имиртинде баштай үенин шобаннар-даа,
ийн карап оду болуп көстүп келир».

(«Сени болап, сакты берген минутамда»).

Чамдык «Адым», «Амырака дүжүп көрбөө», «Карактарың» шыкш шүдүктөрүн темалары халун артыр үүрмек.

«Чадаганын аяны» парлалга белеккен ту-ра, грамматиктиг, пунктуацилгы частыргалары эскерип артыртык. Ийги частыргалар хей болду. «Уруг дымтап чугаалды» деп доматка «д» орунуга «т» бижир ужурап. («Чакра ирей» арың 13). Амыдырал хайнып турар Холу-Аксир дээш точка (.) салбаан. («Кезек салгын сымалды халым туру» арың 23). «Болап келгеш, өскүнар дээш аксын дурттып» мытыр «д» орунуга «т» турар болгай. («Чолдун оруу», арың 52).

Мындыг чамалар өскө-даа шүдүктөрдө бар-дыр. Канчалаа-даа Алексей Хуурактан чонун шүдүк амыдыралын көрүчүктөдир чүрүп көрүскөн чаа-чаа чогааларын ам-даа хейип бижир боор деп идеген, база шүдүктү талантыңа че-дикшиңни күтөөн.

К. КАЛЫНДУУ.

Кызылдың башкы институтуунун
литература, дил факультетиниң студентини.

КЕЗЭЭДЕ ДИРИГЛЕРНИҢ МУЗЕЙИ

Ийн базым бурнгаарлай бергеш, чуруктан менче топтап кайган, көп-гүс анык Малковский-биле ужура-жы бердим. Ийдик чок, ам-даа бы-жыкпаан арганыңа дурт-сынып, хейлеңин. Ол чурукту 1915—16 чылдарда-ла кылган боор оң. Ол дээр-ге футурист турган Малковский, ам-дыңында көрөгөттүңгөн хевирлиг Малковский болду. Оон солагай, оң талаларында болган маар залдар-нын иштинде база-ла фото-чуруктар, чагаалар, документтер бар.

Бо музейде бир-ле онзагай байлаа тургустунган. Оон уландымдан кижэ чыгаар-ла иржикме удам кижээң-диг апар. Сактырга сенде караган өскө чүү-даа чок шыкш апар. Ол бээр көрүп тура, сагыш-сеткилин халымды деп чүа дээрин биле бээр сен. Бижиме, ужуктерин хе-ре-хере бижэн хол үжүңүн артыр-дын кааны бичи шүдүктүн сөс са-зын сүрүп номчааш, чурукта кижэ-ни кыгыртп, оон-биле чугаалажы-сай бээр сен.

БАЙДАЛ ЭКИЖЭЭ

Кызылдын одалга складтарында хомур-дам үзүктелги турарының дугайында чагаалар бижикти эш В. Саган-оол болган оов-даа өскө-лөрдөн келген.

Бо айтыргыч талазы-биле кыска таймлыгы боорун Кызылдың одал чүүлү конторазынын директо-ру эш Тюниен редакция талээ.

Оон биле дыназаның болза, хей хомур-дам херээжор, будуругелер-ин, албан, организацил чөлдөрүн-дин болгаш одалга топтериниң одал чүүлү чайн сөөртүп алба-ныңдан сөөлү үдө хомур-дам сөөртүлгезинге бергедешкенин тур-густулап келген. Хоорайнын чурт-гастычыларына хомур сөөртүлгезин экижидер дээш автотранспортту не-мээ болгаш Чадаанла хомур дам сөөртүрүн организастаан. Оон эк-келген хомурдун өртээ Кызыл-Хавыкты-биле дөмөй. Оон аңгыда Кы-зыл-Хавык шахтазы бүдүн хомурдү-мдарын арбидыдып эгелээн.

ажылдап эгелээн. Хей-хей докумен-тилерни Парижте Славян библиоте-казындан, Прагада, Варшавадан, Лондондан эккелген. Пушкинниң бо-дунуң тургускан редакторлааны «Всесоюзский кыдыраажы» деп шүдүктөр чымызын Белградтан са-дып алган. А ол чымызын шүүт чиккен деп санап турган болгай.

Эн ховар тыгылар база эвээш өссө болган. Музей Гогольдуң «Өлүг сүезинериниң» ийги кезээдин үзүндү. Блоктуң чогаалдарынын бо-дунуң бижээн чүүдөрүнүн барык чартык кезини, Горькийниң бижээни алды муң хире арынын болгаш өскө-даа оон дулак чок мате-риалдарын чыгган.

Мында чуруга уран чүүлүнүң фондузу база бар.Инда чогаалчылар-ның портреттери, оларнын төрө-лөрүн чуруктары, амыдырал болгаш төөгү характерин хей-хей матери-алдар, грамулар бар. Музейниң ажылдакчылары Брюловтуң, Кип-ренскийниң, Крамскойниң, Кустоди-евниң ажылдарын тыпканыга чор-гаарлаан болурлар.

Литературага хандыкшылдыгырга музейде организастап турар юбилей-диг делегелер шүүт байырлаа болу берген. 1938 чылда хей-нинтинин кижээңгеини «Игорь полкузуңуң дугайында сөс» деп делегелге, 1949 чылда «А. С. Пушкин», 1952 чыл-да «Н. В. Гоголь», болгаш 1964 чылда Лермонтовтуң чогаалдыкчы ажылына тураскаткан тускай эк-спозициялар хаара туткан.

Ук музейин хей-ниги аялында эскурсалар, консультацил-тайм-лырлар, амгы чогаалчылар, шү-дүктүлөр-биле ужуражыда кезе-лери организастаары хамааржыр. Оон-биле чергелештир музей лабо-ратория дег ажылды чорудуп ту-рар. Анаа дээш өредилге черлери.

Эртең ажылдакчылары литература материалдарын шыгып, өртең ажы-ларын бижип, аны-буру үдө төрт-түңгөн тураскаалдары доктаамал болгаш түр делегелге көртүзүп ту-рар. Эрткен үениң литература турас-каалын бистип үениң кижилери кө-рүп, оон-биле танышп турар. Ону аныяк салгал база билер болур.

Игорь БРИСТОЛЬ,
(ПМА).

Шуурмактын көдө библиотеказы 9000 ном фондулуг. Оон эрге-лекчи Анна Алексеевна Зиповлева номчулуктар ортузуга кар-салыг ажылдар чорударын багыт эвез тургускан. Ылаңгыа Улук Октябрьниң 50 чылын таварыштыр солун ажылдарын кылып чор-туктулаан. Номчулуктар-биле ажылды чорударына библиоте-казын активтери дуазын чедирип турарлар. Ылаңгыа Шуурмак школазының 6-гы классыларының чедирип турар дуазын улук. Олар номдарын пенсонерлерниң бажымдарына чедирип берип, номчуп бибес бичилерге номдарын мочуп берип, чуруктарын тайылгыраап берип турар. Дыштаныр хуңерде библиотекага ном-чулуктар көвүдөт бээр.

ЧУРУКТА: библиотекарь А. А. Зиповлева.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотоу.

МУРНУНДА — Н. ШИШИГИН ШЫДЫРАА

Республиканың бирги чери дээш маргалдааның бешки са-лымында Кызылдың чемпиону Н. Шишигин биле Тее-Хемниң чемпиону И. Махоткин олар ужу-ражы бергенер. Оларнын салып сонургаалдыг төөгү турган, чү-дө дээрге кызыл-да спорту ма-гистрине калдылар. Салымтын эгесинде хоорай чемпиону райоң шимдерачымын хол тургустар-нын эзеп алыр дээш халдакчы көштеринге удур шы хары-ларын берип турган болган бай-далды деңгештире берген. Уд-дананда район шимдерачымы болу камгалааче кирген болган бай-далы эңкилди чадаш уттурган.

Ычанган Н. Шишигин беш салымдардан дөрт чартык салым маргалдааның лидери боу бер-ген. Оон-биле дегне чарык кел чоран А. Торгуз бо удада кар-разы-биле ойнаа Ч. Оюнуң күштүг хадаашкынына тавар-рыкш уттурган. Шымык бирги разрядчы О. Беган Ю. Кур-лева уттурган, М. Хомулку Б. Сивырын улуг бергедешкин топка тивээң, дег байдалдыг

Редатор К. К. КУДАЖИ.

К И Н О

ДЕКАБРЬ 15-ТЕ

«НАЙРАА»: «Төрөн чериң үнелиг болза» 10, 11.50, 1.40, 3.30, 5.20, 7.10, 9.40 шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Хынап көргөн, мина чон» 2.30, «Оңу базым» 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.
«НИСЕЙ»: «Шашиан» 10, 2, «Истелге уламчылап турар» 12, 3.50, 5.40, 7.30, 9.20 шактарда.
«ВОСТОК»: «Малахов курган» 3, «Пароль херен чон» (1-ги, 2-ги се-риалары) 5, 8 шактарда.

Ужүүшкүнү болдурбазы, баштайгы дуза

Бедик дагамы черлерде болган ырак Соңу чүте чуртпа турар кижилерниң чуртталгазын алган коорге, кижэ кон-чүт соокта болдунуң каданыңа калды-даа хора чоту үр-үени иштинде чоруп болурун көргүзүп турар. Иңчалла-даа доңмас төлөөдө тоттур чөм чир, чымг кылдыр кеттинер болгаш үрүгүчү шимченер ужурга таваржыр.

Дүктен кылган хей болгаш өскө-даа кышкы идик, хей чы-амгыт дашкаар өвөөш эрттирер болгаш кижиниң үр турга-шында мага-боттуң тус-тус кезектери үжүй бээр таварыла-лар турар, а чамдыкта шүүт доңуп каап болур. Кижиян ку-лактары, дүчүү, илангыя хол, бут салаалары дүргөн үжүй болур.

Чамдык кижилер чүте улук соок (23-30 градустардан соон) үеште аас-аамдуңк үжүдүн ол болур деп бодар. Ийн-диг болгалар кончус шың эвес. Шоолуг эвес соокта беши-кчи холуңуң, булдуң салааларың, дүчүүң, чыгын үжү-кчи холуңуң. Шың хат болган соокка элден үр челе турар болза, кижэ, чурт соок барык чок деп көргүзүп турла-ла үжүүшкүңерге таваржыр болур. Шың сооктуң салдарында хан эргилдеэн коңкай берсе, бичи чымг турла-ла кижэ үжүй берип болур. Чижээлээрге, каш-кан хуңерде улаш-тыр хевин курганнамында, ужулбаныңдан онуга чыт-кан шериглар буттарың жүдүн амыр турган. Ол чорук күс-кү үдө чер ажылдарыңа хепти үрүгүчү курганды ап тур-бас болза таваржыр болур. Чымг-даа болза тар идик хан эргилдеэн үрөп, бутту үжүдүп болур. Улук хат, шык агаар, өл хен, сооктуң үр үдө хаарын келгени үжүүшкүңерни таваржытар чамдык байдалдар болур.

Кижиян каданың байдалы база үжүдү ужуру-дузаның. Аарыгдан сөгөөш, үр болбаан болгаш элден кырып берген кижилер дүргөн үжүүшкүңерге таваржыр.

Ужүүшкүнү элден каш хевин чадамы болур. Бирги ча-дамыда кеш кызып, сугаңгаң, картгалып эгелээр. Ийнги ча-дамыда кызыл-хүрөк соок, балинмес кешке сүтлагар азы лаган сугаңгаалар тыттып келир. Ушкү чадамыда мага-боттуң доңган кезээ болгаш тыянылары өзүп келер. Чүте кеш тыянылары өзүп келер эвес, харын соок болгаш соокке чок чидар тыянылар өзүп келер. Тыянылары өзүп келери доңган, доңгуралы болгаш хан эргилдеешин сооксаан-биле таймлырлаттынар.

Ужүүшкүнүң чадамы ол доран бидинмес. Сугаңгаалар бир хонганда тыттып кээр, а оон каш хонганда хан чидар тыяныларың өлөтүн болгаш хан эргилдеэн ам-даа катар тургустуңуңуң тодарамды болур.

Узуг эвес сооктан, илангыя борааның хун тымалган дидирээкин, чижээлээрге, борааның хун кызыл-бут чо-ралындан, ол адистен буттун дидирээр — үжүүшкүнүң бир онза хевир болур. Ол таварылтада кыза берген кеш элден үр кижар болган ханы чепсе анык кижилерге тавар-жыр. Ол үжүй берген черин бичиң-да болза доңгуралдан оң байдалы кижэ болур.

Бир эвес кижэ хатка болгаш соокка үр турар, багыт кет-тинген болгаш шоолу шимчөөсө болза, мага-бот чоруту соон кээр болган оон доңуп болур. Доңуп эгелге бергенде баштай кижэ шагжок, шимчөөр эвез болгаш уйгуу улагды бид-диниң кээр, оон соонда тышын болгаш сугаалды нагари оожукчыл боор, а кижиян температуразы 26—24 градусе че-дир кудулай бээр. Кижиян температуразы 20 градустан ку-дулаваанда катар дигитил болур.

Бичин уругулар, кыргынар, шагжоткан болгаш аарыгдан суларан кижилер кидик, бижик, шимчөгөр кижилерге бо-ларга дүргөн доңар. Эвирек кижилер чүдө дүргөн доңуп

каар, чүте дээрге олар уйгу-биле демсезин шылапса, а ал-когод кижиян температуразын кудуладыр.

Ужүүшкүнери болдурбазы чугула, илангыя көдө ажы-лаңгыя ажылдакчыларына, чүте дээрге, олар үрүгүчү ажык шөгөт ажылдап турарлар. Ужүүшкүнү болдурбазы бекен. Ийдик, дегне сагыш саллары эң чугула.

Хей чымг болгаш кижиян ийги-бодуу, шимчөөшкенин кызыгаарлап болур. Дүктен кылган ийгини хей сооктан эки камгалаар. Ийдик эпит болгаш чымг ораалда, кылып оң кедиртер кире алгыр болур. Ийдик ээжикти болгаш салаа-ларын кымызын хайбарар.

Уктарын, бүт орашкынын болгаш идикти эңи кургандыг чугула. Идикти өттүрбөс төлөөдө, оңу үе-биле болгаш тускай идик чаар чүүдөр-биле чаан алыр. Хан эргилдеэн үрээр, кижиян доңгурал болганда ораалдары болгаш ак чү-нүр багаларын дыңатынас.

Мага-боттуң ажык черлери — арын, кулак, холдарын до-нурбас даш үе-биле чаан ал болур. Угуг аам орашкынын буттарың вазелени аас өскө-даа үстер-биле чаан болбас, чүте дээрге оон доңгарыңа идик болур.

Кештиң арым-санын узуг ужуру-дузаның. Бутту саванган эңи арнымду чүзүп оңу доңгарыңдан камгалаар. Ужүүшкүңерге бирги дуза чүү болуру?

Бирээде, мага-боттуң доңган кезээде хан эргилдееш катар тургузулар, ийдик, тыяныларын оң үрелерин болдурбас.

Кижэ ийтин-биле доңганда оңу дүргөн чымкытар бол-гаш чүрөктүн ажылыга дузалар, хан эргилдеэн экижидер. Совет эртеменерниң сөөлү чымдарда чоруткан ажы-лар доңган мага-ботту 8 градусе сутта баштай чымкытар-гаш, оон сугуң температуразын кижиян температуразын

га чедир чоруту өскөдө бээр деп бодан турган эргилде бода-ларга узур болган доңган кижиян дүргөн чымкытарын бо-лурун болгаш чымкытар ужурут доран көрүскөн. Ам доңган кижиян сүт вазелымы азы калдыр олан каш өрзө-ке чымкытарын сугелен турар. Доңган кижиян чымкы-тар-биле калың ийн шай, кофе, арага болгаш чүткү эмирлет берип болур. Оон-биле чергелештир бүгү мага-ботту аам доң-ган черлерин дүрбүр. Дүрбүшкүнүн ваңнага саваның суг-биле болгаш арым хол-биле аам резин хол халгы хол-биле чорудуп болур. Мурнунда кымыл турганы шыкш доңган черин хар-биле дүрбүп болбас; хар бонтуң болуп болур, а чид-диг борбак хар-биле кешти балгалар болур. Доңган чери ва-зелени болгаш өскө-даа үстер-биле чаан болбас; ол